

EMMANUEL LEVINAS

Hoe jij mij 'ik' maakt

Het heeft lang geduurd voordat de bestseller *Atlas Shrugged* (1957) van de Amerikaanse schrijfster Ayn Rand in een integrale Nederlandse vertaling verscheen onder de titel *De bracht van Atlantis*. Maar toen het onlangs zover was, verklaarde de uitgever er hoge verwachtingen van te hebben. 'De tijd is rijp', heette het. Ironisch is dat wel. Rands roman verscheen oorspronkelijk in 1957. Zou het dan toch waar zijn dat in Nederland alles vijftig jaar later gebeurt dan elders in de wereld – of althans in de Verenigde Staten?

Ik vraag het me af. Ayn Rands filosofie van compromissloos egoïsme heeft de afgelopen decennia de wind in de zeilen gehad. Maar sinds een paar jaar oogsten we de bittere vruchten van wat in deze Bijbel van het neoliberalisme wordt verkondigd. 'Ik zweer [...] dat ik nooit zal leven voor een ander mens', zo laat Rand haar hoofdpersoon galmend verklaren. 'Noch een ander mens zal vragen voor mij te leven.' Dat klinkt niet aanbevelenswaardig in de wereld van nu, waarin almaar meer liberale bestuurders die woorden wel heél letterlijk genomen lijken te hebben en de wereldorde wankelt onder de excessen van het casinokapitalisme. Misschien mag Nederland zich met zijn spreekwoordelijke vijftig jaar vertraging ten aanzien van Rand gelukkig prijzen. Filosofisch wist het kennelijk voor één keer het dwaallicht goed te onderscheiden van wat werkelijk verlicht.

Er zal moeilijk een denker te vinden zijn wiens overtuigingen zo haaks staan op die van Rand als de Litouws-Franse filosoof Emmanuel Levinas. Al aan het eind van de jaren zestig werd hij in Nederland vertaald, in 1975 verleende de Universiteit van Leiden hem een eredoctoraat, een jaar later gevolgd door Leuven.

Hoe jij mij 'ik' maakt

De rest van de wereld, inclusief Frankrijk, zou hem pas veel later ontdekken als een van de belangrijkste denkers van de afgelopen eeuw.

Andere mensen zijn volgens Levinas geen obstakels voor mijn vrijheid, zoals Ayn Rand denkt. Ze zijn zelfs niet mijn gelijken met wie ik het rooien moet. Ze zijn niets minder dan de voorwaarden voor mijn bestaan. Nog voordat ik helemaal 'ik' kan zijn, doet de ander al een appél op mij: 'Kijk mij aan, dood mij niet.' Zijn gelaat doet mij beseffen wat mij te doen staat. Nog voordat ik ben, is er mijn plicht jegens hem.

Daarmee zette Levinas de hele filosofie op haar kop. Eeuwenlang had deze het als haar eerste opdracht beschouwd erachter te komen hoe de wereld in elkaar steekt. Hoe mensen zich hebben gedragen, volgt in het beste geval dááruit. Maar dan ga je er wel van uit dat de wereld een verzameling objecten is, beschreven in de afstandelijke vorm van de derde persoon, aldus Levinas. Ook mensen zijn dan in eerste instantie dingen die ik tegenkom. Geen wonder dat de filosofie vervolgens de grootste moeite heeft om zo'n relatie nog tot iets menselijks om te buigen.

Volgens Levinas moeten we aan de andere kant beginnen. Voordat de wereld er werkelijk toe kan doen, ben jij er al en zie jij mij aan. Van jouw blik ben ik de gijzelaar. Wonderlijk genoeg had Jean-Paul Sartre dat in de jaren veertig ook al geschreven. Maar terwijl de blik van de ander volgens Sartre iemand vervreemdt van zijn eigen 'ik', maakt diezelfde blik volgens Levinas pas duidelijk wat het betekent een 'ik' te zijn. Dat heeft consequenties voor de hele werkelijkheid. Ook die krijgt niet betekenis vanuit mijn grenzeloze vrijheid, zoals Sartre wilde, maar vanuit het gebod dat mij in het gelaat van de ander wordt aangezegd.

Dat klinkt voor een filosoof rijkelijk bijbels – en inderdaad heeft Levinas zich in zijn denken sterk laten beïnvloeden door de Joodse traditie waaruit hij afkomstig was. Naast filosofische werken schreef hij talloze commentaren op de Talmood. Hij hield

die twee strikt gescheiden, publiceerde ze zelfs bij verschillende uitgevers. Maar hun wederzijdse inspiratie is onmiskenbaar.

Zo opende Levinas een nieuwe weg voor de filosofie die in de twintigste eeuw danig verstrikt was geraakt in haar obsessie met het menselijke 'ik'. Het is Sartre nooit meer gelukt de ethiek te schrijven waarom het hem eigenlijk te doen was. Ayn Rand ging nog een paar stappen verder en riep de kwaan uit tot haar eigen medicijn, waarin 'de ander' kennelijk niet eens meer een probeem is.

Hoe kwamen twee denkers met zulke vergelijkbare achtergrond uit bij zulke tegengestelde standpunten? Net als Levinas was Rand van Joodse afkomst, net als hij vertrok zij met luttele jaren verschil vanuit de Sovjet-Unie naar het Westen. De één kwam in Frankrijk terecht, de ander in de Verenigde Staten. Misschien bestaat er werkelijk zoiets als een Europese denksfeer en identiteit. Ook dát is vandaag de dag geen onomstreden gedachte.

Emmanuel Levinas (1906-1995)

Zijn 'humanisme van de andere mens' maakt Emmanuel Levinas tot een filosoof die velen tot de verbeelding spreekt. Moraal is een kwestie van geven wat je hebt, ruimte maken voor de ander in je eigen leefwereld. De Joodse Levinas werd in Litouwen geboren, emigreerde naar Frankrijk en ontwikkelde zich onder invloed van Husserl en Heidegger tot filosoof. Zijn ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen hij zijn familie verloor en zelf in krijgsgevangenschap zat, hebben zijn denken ingrijpend beïnvloed. Na de oorlog publiceerde hij zijn filosofische hoofdwerken *Totalthet en Oneindigheid* (1961) en *Anders dan zijn, of Het wezen voorbij* (1974).